

УДК 35.08+321.6.001.32+323.15

Зайченко Лілія Михайлівна,
старший викладач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

ІДЕЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТЕХНОКРАТИЗМУ ЯК ФОРМИ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена аналізу сутності, витоків та складових технократизму як форми суспільної свідомості.

Ключові слова: технократизм, технократична свідомість, технологічний детермінізм, науково-технічний прогрес, політичне управління, політична влада.

На сучасному етапі розвитку дедалі очевиднішим стає факт збільшення впливу науки, техніки і технології на формування як соціально-політичної реальності, так і світоглядних орієнтацій людини і суспільства. Дослідження того, як це відбувається, і в яких результатах втілюється, складає основний зміст технократизму. Саме технократичний підхід до світу і людини, генетично пов'язаний із сучасною цивілізацією, претендує сьогодні на роль детермінуючого фактора суспільної свідомості. Це обумовлює актуальність розгляду питань, пов'язаних із становленням та особливостями технократичної свідомості.

Метою даної статті є соціально-політичний аналіз сутності, ідейних витоків та складових технократизму як форми суспільної свідомості.

Висвітленням процесу технократизації суспільного життя і свідомості у ХХ ст. займаються американські дослідники, зокрема, Т. Веблен, Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер. В радянській літературі, зважаючи на ідеологічні причини, технократизм розглядався в основному з критичних позицій, за винятком деяких робіт, зорієнтованих на більш загальні питання: оцінка технократичних концепцій Заходу, розгляд соціально-класових аспектів технократизму, виявлення негативних форм останнього і т.д. Наприклад, Е. В. Деменчонок відслідковував особливості технократичної ідеології в розвинених країнах (насамперед у США) і зазначав, що ці ідеї слугують теоретичним підґрунтям посилення влади монополістичного капіталу [5]. Отже, у роботах радянських вчених ще не були у повній мірі розкриті витoki та сутність технократизму.

Ситуація дещо змінилась наприкінці 80-х - початку 90-х років, коли з'явилися роботи, які, зберігаючи деякі традиційні установки, претендували на багатоаспектний аналіз феномену технократичної свідомості. Так, технократична свідомість (техніцизм як парадигма свідомості) як багатоплановий і неоднозначний феномен сучасної духовної культури розглядається Л. В. Сурковою [14].

У вітчизняній політичній науці дослідженням технократизму у різний період займалися такі вчені, як В. П. Бех та І. В. Малик [1], В. Г. Попов [12], що виявляли різні аспекти взаємозв'язку між людиною, суспільством, технікою.

Технократизм як форма суспільної свідомості постав наприкінці ХІХ - початку ХХ століття, поступово і невідворотно стали «технізуватися» економічне, слідом політичне життя та спосіб суспільного мислення у більшості так званих «цивілізованих країн» світу.

Варто зазначити, що технократичні ідеї виникли не спонтанно, вони мали давню передісторію, що відображала реальні зміни у суспільстві, які відбувались під впливом науки і техніки. На думку російського дослідника С. В. Макеєва цей процес був зумовлений рядом об'єктивних передумов: головним чином, видатними успіхами в природознавстві, початок яким було покладено в кінці ХІХ - початку ХХ століття і пов'язаним з цим переворотом в науці і техніці. Науково-технічна революція викликала значне зростання промислового виробництва і вдосконалення системи управління їм. У зв'язку з цим зросла і потреба в масовому використанні висококваліфікованих кадрів у всіх галузях науки, техніки і виробництва [8, с. 23-24]. В такому контексті технократична свідомість розуміється як певна

світоглядна орієнтація, яка базується на науково-технічному факторі й абсолютизує роль науково-технічних фахівців у керуванні суспільством.

На теоретичному рівні технократична концепція базується, як зазначає Р. С. Мартинов, на засадах технологічного детермінізму - методологічної настанови, яка приписує вирішальне значення в розвитку суспільно-економічних структур змінам технічного і технологічного боку виробництва. У найбільш радикальному варіанті така настанова являє технічну цивілізацію як таку, що існує незалежно від людини і суспільства і має свою логіку розвитку, прогресивного вдосконалення. Людина лише матеріалізує технічний розум, який визначає соціальний розвиток, виходячи із принципів оптимальності, системності, ефективності тощо. Звідси - і власне класична ідея технократії - про можливість і необхідність влади, яка базується на знанні, компетенції [10, с. 205].

Такі технократичні уявлення мають новоєвропейське походження. Проте багато вітчизняних і західних дослідників пов'язують розглядуваний феномен з античністю, якій притаманні високий статус раціонального знання. Саме в цей період починають розробляти утопії соціальної перебудови суспільства, за якими політична влада має належати фахівцям-інтелектуалам, відпрацьовуються рекомендації політичного управління, а влада набирає соціально-політичного відтінку, реалізуючись згодом у раціональній бюрократизації.

Так, Платон обґрунтовував ідею суспільства, що керується носіями знання – філософами, - оскільки лише їм доступне пізнання та розуміння загального блага та шляхів його досягнення. При цьому регламентація таких правителів є всепроникаючою та всеохоплюючою, тобто розповсюджується на всі сфери життєдіяльності суспільства. Його ідеальна держава мала бути: єдиною, тобто в ній буде панувати принцип морально-політичної єдності громадян; трьохстановою, до того ж кожен стан буде втілювати в собі один із душевних початків; ієрархічною; керованою «розумним станом»; керованою на основі знань, а не думок (поглядів); найбільш адекватно втілюючою на землі світ ідей (діяльність держави має бути підпорядкована вищій ідеї блага) [6, с. 28-29]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що ще за часів класичної Антики соціальне знання розглядалось широко і передбачало високий рівень компетентності політичних владарів та управлінців як у сфері політичній, так і у сферах економіки, культури, а також у галузях педагогіки, естетики і т.д. Отже, як відзначає, німецький соціолог Р. Маурер, Платон у трактатах «Держава» та «Політик» сформулював певні сутнісні характеристики технократизму як «техніки політичного панування» [3, с. 36].

Поняття техніки (мистецтво, майстерність, вміння) зустрічається у Платона і у зв'язку з аналізом штучних знарядь праці. Техніка на відміну від природи не є природним утворенням, вона створюється. Історія становлення сучасного суспільства пов'язана з ускладненням і розвитком феномену техніки. Проте ставлення до техніки у різні історичні епохи не було однаковим, що накладало певний відбиток на формування технократичної свідомості. У традиційному суспільстві техніка виступала як майстерне ремесло, технічні вміння передавались від майстра до учня в рамках ремісничо-цехової організації. Ці навички, уміння, знання, які були надбанням замкнутого кола осіб, найчастіше не отримували високої суспільної оцінки. Все це стримувало інтерес до технократичних ідей.

У свою чергу, «технологічна революція» Середньовіччя, яка стала можливою завдяки двом винаходам (кривошип і маховик), радикально змінила процес виробництва та мала далекосяжні соціальні наслідки – зміну соціальної структури суспільства та зародження поважного ставлення до техніки, зростає роль і соціальний статус ремісника, винахідника, технічного спеціаліста [9, с. 73-74].

Нова хвиля зацікавленості технічною проблематикою прослідковується в епохи Відродження та Нового Часу, коли суспільство значною мірою починає функціонувати на машинній основі. Місце майстра займає інженер, найбільш компетентний в технічному відношенні спеціаліст. На відміну від техніки, діяльність якого обмежується забезпеченням нормального функціонування технічних пристроїв, інженер винаходить, використовує

наукові методи, всебічно розвиває технічну парадигму. А. І. Ракітов дійшов висновку, що інженерне мислення формується на машинній основі; воно раціональне, виражається в загальнодоступній формі, має тенденцію до формалізації і стандартизації, спирається не лише на експериментальну базу, але й на теорію. Нарешті, інженерне мислення має тенденцію до універсалізації і розповсюдження у всі сфери людського життя [7, с. 272].

Отже, нова технічна реальність, що прийшла на зміну «традиційним» товариствам, принесла нові духовні і життєві цінності. Одним із наслідків кризи релігійного світогляду епохи Середньовіччя, яка була зумовлена широким впровадженням у вжиток раціональних методів пізнання дійсності (коли людина, яка прагне пізнати світ, звертається до аналізу безпосередньої реальності і сподівається, незалежно від визначених зразків, отримати критично обґрунтовані судження), було те, що людина ставала автономною, незалежною від «Божої волі» та набагато що здатною і спроможною. Однак в той же час людина вже втрачала свою «унікальність» як «вінця творіння», усвідомлюючи те, що вона являє собою одну із багатьох частин Всесвіту. Паралельно суттєвих «втрат» зазнають зв'язки людини з природою, що обумовлювалось появою техніки як квінтесенції знань і уявлень, вмінь та навичок [2, с. 135-136]. Як наслідок, формуються стійкі уявлення, які включають в себе розуміння людини як діяльній істоти, що протистоїть світу і покликана перетворювати і підпорядковувати його своїй владі; ставлення до природи як зовнішнього впорядкованого середовища, призначення якого - служити матеріалом і ресурсами для людської діяльності. Таким чином, відносини «людина – природа» трансформуються у відносини «суб'єкт – об'єкт». До того ж суб'єкт і об'єкт одночасно і розділені, і пов'язані за допомогою інструментальної діяльності.

Взаємовідносини «людина-техніка» за умов епохи Нового Часу розглядаються у контексті застосування технічних та технологічних винаходів у відповідності до загальної корисності і зростання благополуччя окремої особи. Поступово акценти дещо змінюються, і застосування техніки уже не пов'язується ані з користю, ані з благоустроєм, швидше мова йде про владу у широкому сенсі слова, – як про прагнення суб'єкта здійснювати визначальний вплив як на природне середовище, так і людське буття. Така влада відкриває небачені можливості як будівництва та зростання, так і руйнування.

Пріоритетним стає прагнення укласти всю багатоманітність суспільних відносин у певну «систему», яку можна тримати під контролем. Особистість, таким чином, перетворюється із «творця» – на складовий елемент такої системи. Отже, сукупність творчих особистостей, пов'язаних між собою різними типами взаємовідносин, перетворюється на «масу» – на людську структуру, яка обумовлена технікою і плануванням та з самого початку підкорена іншій структурі, – нормуючому закону, зразком для якого слугує функціонування машини.

Починаючи з XVII століття технократичні ідеї використання наукових знань для управління суспільством отримали свій подальший розвиток. В цей період знання набуває вже чітко утилітарного характеру, а соціально-політична наука (наприклад, у Дж. Віко і Ш. Монтеск'є) сприймається в якості єдиної і достатньої умови для проведення соціальних перетворень. Так, досить доброякісну модель суспільства, на чолі якого стоїть група вчених, що поєднує заняття наукою з процесом політичного управління, створив Ф. Бекон. На думку І. Нарського, в «Новій Атлантиді» Ф. Бекона слід бачити один з перших нарисів технократичної утопії в історії соціологічної думки [11, с. 74]. Особливістю беконівської концепції – у порівнянні з попередниками – є те, що технічний і науковий прогрес висвітлюється в якості фактора, який сприяє розповсюдженню влади людини над природою та власною долею в суспільстві. Важливим моментом, що зближує беконівський ідеал з сучасними технократичними концепціями є перш за все віра у всемогутність науки у справах суто утилітарних та практичних.

Застосування математичних методів пізнання та модернізації системи політичного управління справами суспільства спостерігається у працях Р.Декарта (перша третина XVII

ст.). він першим – за Нового Часу (після античного Піфагора) став «кратологізувати» так звані точні науки, особливо ж математику. Остання, на його думку, вигідно відрізняється від інших наук «вірністю та очевидністю своїх суджень». Саме тому їй належить бути методологічною основою інших наук, в тому числі і науки про суспільство. До побудови останнього потрібно підходити так само, як це робить інженер при створенні фортець або архітектор при створенні будівель [4, с. 17-18]. Ще далі пішов Т. Гоббс у своєму «Левіафані» (1651 р.), де засадовує свою механістичну теорію державної політики, побудованої на раціоналістичній основі, стверджуючи, що наука про влаштування і збереження держав має такі самі вірні і безпомилкові основи, як математика і геометрія.

Значний внесок у становлення ідей технократизму зробили Б. Спіноза, Д. Локк, Г. Лейбніц, які розглядали питання розвитку науки для прискорення науково-технічного та соціально-політичного прогресу. Французькі і німецькі просвітники (Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах, Г. Лессінг), у свою чергу, стверджували, що науковий і технічний прогрес сприяє культурному розвитку суспільства, поєднуючи матеріальний добробут з добродієністю. Саме в цей час формуються уявлення, що ототожнюють раціональність з істинністю та науковістю: раціональним є все те, що істинне, а пошуками істини займається наука. Носії наукових знань починають формулювати і претензії на політичну владу, а саме коли спадкової знаті протиставлялася демократична альтернатива - влада знаючих філософів і вчених, освічених правителів, яка, до того ж, розвиваючи демократичну установку, проголошувала своєю метою передачу знання (освіти кожного), а отже, передачу влади всім іншим, незнаючим. Поступово наукове знання доповнюється інженерним і проектним, в тому числі соціально-проектним, а на зміну ідеї освічених пануючих індивідів просвіщати інших індивідів приходить розуміння того, що об'єктом перетворення повинна бути не окрема людина, а суспільний організм в цілому [12, с. 21].

Першу цілісну концепцію синтезного взаємовпливу науки, технічних спеціалістів та соціально-політичних процесів розробив французький вчений А. де Сен-Сімон. Він пов'язував подальший соціальний прогрес з діяльністю промисловців і вчених, прихід яких до важелів політичної влади вважав закономірним наслідком суспільного розвитку.

Для А. Сен-Сімона вкрай важливою була також технократична ідея підкорення політики науці: «Прогрес людського розуму, - стверджував він, - дійшов до того, що найважливіші роздуми про політику можуть і повинні бути безпосередньо виведені із знань, набутих у вищих науках і з фізики» [13, с. 220]. Отже, створити нову суспільну та політичну організацію можливо лише на наукових засадах. До того ж поява нового суспільства є невідворотним процесом, оскільки в історичному розвитку «органічна епоха» змінюється «критичною», а неухильний «прогрес розуму» виявляється поступальним рухом на шляху до тотальної, всесвітньої промислової революції.

Успіх суспільного розвитку багато в чому залежить від визнання провідної ролі науково-технічних спеціалістів, прихід до влади яких є закономірним результатом «прогресу розуму». Також А. Сен-Сімон стверджував, що за умов сучасного стану знань і цивілізації лише промислові і наукові принципи можуть слугувати підставою суспільної та політичної організації. Отже, управління суспільством повинно будуватись на суто раціональних, наукових основах і тоді «політика стане додатком науки про людину» [9, с. 83-84].

Для позначення такої моделі суспільства автор вводить термін «промислово-наукова система» («Про промислову систему», 1821 р.), сутнісні характеристики якої відповідають ідейним засадам технократичної свідомості. Таким чином А.Сен-Сімон випередив свій час, оскільки для виникнення технократизму як форми суспільної свідомості необхідним було виникнення багаточисельного прошарку науково-технічних спеціалістів. В більш-менш масовидному порядку це стало можливим лише у внаслідок здійснення в ряді країн Європи промислових революцій, коли почалось масове застосування машин у виробництві, а потім і в інших сферах та галузях життя. Виникнення і становлення технократизму як вчення, що претендує на універсальність доктрини загальносоціологічного

значення, відбувається на початку ХХ ст., коли ідея технократії здобуває необхідну соціальну базу [5, с. 9].

Отже, проаналізувавши основні передумови виникнення технократизму, можна виокремити ті основні ідеї, що сприяли формуванню та утвердженню технократизму. Російський дослідник С.В.Макеєв називає їх еволюційними складовими.

По-перше, виникнення концепцій «ідеальної держави», заснованих на ідеї розуму і суворой субординації (Платон); ідеї пріоритетної ролі науки і науковців в суспільстві та управлінні ним (Ф. Бекон); ідеї раціональності, наукового та промислового потенціалу класу науково-технічних спеціалістів. По суті, ці концепції, за свідченням багатьох дослідників, більшою чи меншою мірою являли собою перші технократичні утопії.

Друга складова пов'язується із еволюцією уявлень про сутність та роль людини у суспільно-політичному процесі: від розгляду соціальної сутності людини як найважливіша умова виживання і процвітання людського роду за часів античності (Платон, Арістотель) через визнання індивідуальних здібностей людини, її здатності на основі отриманих знань та досвіду реально впливати на розвиток суспільно-політичних відносин (А. Сен-Сімон, К. Гельвецій) до ідеї «технократичної людини», що постала вже як наслідок промислової індустріалізації. Масовому великому машинному виробництву потрібна принципово нова людина, що володіє досить глибокими професійними знаннями, відповідним виробничим досвідом і не дуже обтяжена гуманістичними уявленнями. По суті, мова йшла про людину-функцію, людину-придаток машини (технології).

Третьою еволюційною складовою, що призвела до зародження технократизму, слугує міркування проте, що науковий, технічний, економічний, політичний розвиток суспільства вимагає розробки якісно нових норм та правил, здатних найкоротшим шляхом привести до необхідного результату. Суспільству потрібні не поодинокі мудреці-філософи, а тисячі підготовлених фахівців, здатних вирішувати завдання різної складності.

Остання еволюційна складова – теоретичні міркування про прогресивну соціальну роль техніки, про необхідність впровадження наукового управління в усі сфери суспільної життєдіяльності і, особливо, в політику; про передачу владних функцій не у спадок, а за ступенем професійної підготовленості [8, с. 25].

Саме ці складові визначили засади та сутність технократичної свідомості як сукупності настроїв, уявлень, ідей, установок і цінностей, що утверджують науково-технічний фактор як інтегративний елемент суспільної свідомості і домінанту суспільно-політичного розвитку. Сьогодні поширенню та популяризації цінностей технократизму сприяє зростаюча залежність існування людини від техніки, а також ускладнення суспільно-політичних процесів, що потребує особливих моделей управління, заснованих на ідеях ефективності та раціональності. Тому більш детального аналізу потребують проблеми технократії і як вияву людської свідомості, і як форми політичного управління в умовах сучасного суспільства.

Література:

1. Бех В. П., Малик І. В. Технократизм у дискурсі проблем вищої школи: Монографія / За ред. В. П. Беха. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 263 с.
2. Гвардини Р. Конец нового времени / Р. Гвардини // Вопросы философии. – 1990. – № 4. – С. 127-163.
3. Графский В.Г. Государство и технократия / В. Г. Графский. – Москва, 1981. – 289 с.
4. Декарт Р. Рассуждение о методе, чтобы хорошо направлять свой разум и отыскивать истину в науках / Р. Декарт / Пер. с франц. – М., 1953.
5. Деменчонок Э.В. Современная технократическая идеология в США / С. В. Деменчонок. – Москва, 1984. – 240 с.
6. История теоретической социологии в 5-ти томах. – Т. 1. – М.: Наука, 1995. – 270 с.

7. Канке В. А. Философия. Исторический и систематический курс: Учебник для вузов. Изд.4-е, перераб. и доп. / В. А. Канке. – М.:Издательско-книготорговый дом «Логос», 2001. – 344 с.
8. Макеев С. В. Концепции технократизма: историко-философский анализ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. филос. наук : спец. 09.00.03 «История философии» / С. В. Макеев. - М, 2008. – 47 с.
9. Макеев С. В. Технократические идеи и концептуальные построения в их историческом становлении и развитии. Монография / С. В. Макеев. – М.: Изд-во МГОУ, 2006. – 282 с.
10. Мартинов Р. С. Технократична свідомість: до з'ясування проблеми витоків і умов існування / Р. С. Мартинов // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 41. – К.: Український центр духовної культури, 2004. – С. 204-213.
11. Нарский И. С. Западноевропейская философия XVII века : Учеб. пособие / И. С. Нарский . – М. : Высш. шк., 1974 . – 379 с.
12. Попов В. Г. Инженер и время / В. Г. Попов. – Донецк: ДГАСА, 2001. – 62 с.
13. Сен-Симон А. Труд о всемирном тяготении / А. Сен-Симон //Утопический социализм: Хрестоматия. – М.: Политиздат., 1982. – 592 с.
14. Суркова Л. В. Технократизм: социокультурный феномен / Л. В. Суркова. –М.: МГУ, 1992. –157 с.

Зайченко Л. М. Идеиные предпосылки формирования технократизма как форма общественного сознания

Статья посвящена анализу сущности, истоков и составляющих технократизма как формы общественного сознания.

Ключевые слова: *технократизм, технократическая сознание, технологический детерминизм, научно-технический прогресс, политическое управление, политическая власть.*

Zaichenko L. Ideological background of technocracy as a form of social consciousness

Article is dedicated to an analysis of nature, origins and components of technocracy as a form of social consciousness.

Keywords: *technocracy, technocratic consciousness, technological determinism, technological progress, political management, power.*